

**LA CULTURA, EN LA CRUÏLLA
D'UN TEMPS DE CANVI**

DAMIÀ PONS I PONS,

SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

La cultura catalana, al començament del cicle polític dels darrers quaranta anys, tenia unes expectatives de desenvolupament i de normalització nacional i social que, a hores d'ara, podem dir que no s'han acomplert. La vitalitat creativa i fundacional manifestada a partir dels anys seixanta, i també la realització i les conclusions del Congrés de Cultura Catalana (1975-1977), auguraven que podria ser possible que, en el període de democràcia i d'autogovern que estava a punt d'iniciar-se, la cultura catalana assolís unes fites de reconeixement, de creativitat, de prestigi i d'acceptació social que li permetrien aconseguir una normalitat equivalent a la de les altres cultures europees de demografia semblant. Aquest era l'horitzó de la normalització lingüística i cultural que tan freqüentment era invocada des de la política i l'activisme civicocultural. En un primer moment, va semblar que l'objectiu podria ser realitzable. L'Estat espanyol va assumir uns certs nivells de descentralització politicoadministrativa —fet que va implicar, entre d'altres, la transferència de les competències en educació i cultura—, que varen permetre que cada territori de llengua catalana sota jurisdicció espanyola es dotés d'un estatut d'autonomia, d'un parlament i d'un govern, que l'ensenyament del català i en català s'anés generalitzant a tot el sistema escolar, que s'aproveïssin unes lleis de normalització lingüística que obligaven els poders públics a impulsar l'ús del català en tots els àmbits, que es poguessin desenvolupar polítiques culturals institucionals disposant dels pressupostos públics i de la capacitat de legitimitació que és inherent a les decisions governamentals, que a Catalunya es poguessin crear uns mitjans de comunicació audiovisual que en els seus primers anys varen demostrar un gran poder d'atractivitat i de competitivitat.

Tanmateix, vist amb perspectiva, la percepció d'aquell moment històric més aviat ha de ser considerada un miratge. Més enllà del formalisme dels estatuts aprovats i dels traspassos de competències, amb el nou règim de monarquia parlamentària i amb la creació de l'Estat autonòmic, en realitat no havien quedat desactivades —o, tan sols, molt mínimament— cap de les forces consuetudinàries que en els àmbits de la llengua i la cultura —i també, i en primer lloc, és clar, en el de la política i la ideologia— havien estat operatives, sobretot d'ençà de 1714-1715, a favor de l'unitarisme nacional i lingüísticocultural castellanoespanyol. D'entrada, el nou Estat constitucional no reconeixia la pluralitat nacional ni tampoc, en termes igualitaris, la seva condició de pluricultural i de plurilingüe. La mateixa Constitució ja establí una jerarquització explícita de les llengües (per extensió, també de les cultures): el castellà era esmentat pel seu nom, i conèixer-la era un deure per a tots els ciutadans de l'Estat; les altres llengües ni tan sols eren anomenades i conèixer-les era únicament un dret per als ciutadans del territori d'on eren pròpies. A més, en començar el cicle autonòmic, la cultura castellanoespanyola es trobava en una posició de preeminència absoluta perquè des de feia almenys tres-cents anys havia tingut una situació de monopoli en tots els àmbits oficials, institucionals, acadèmics i escolars, per la qual cosa havia estat assumida arreu dels territoris de llengua catalana com l'única de veritat prestigiosa, rellevant i universal per quasi la totalitat de les

classes socials culturitzades —alfabetitzades només en castellà—, que eren les que acabaven donant viabilitat social i econòmica al desenvolupament de la cultura: la premsa escrita, l'edició i la lectura de llibres, les representacions teatrals, els productes audiovisuals. . .

Com a conseqüència d'aquesta situació, la part majoritària de la gent dels països de llengua catalana, a l'inici de la transició política, tenia una mentalitat i unes actituds envers la llengua i la cultura pròpies que es fonamentaven en la ignorància, els prejudicis i l'autoodi. En l'imaginari cultural d'una gran part dels ciutadans catalanoparlants, també els dels sectors populars, la familiarització amb la cultura castellanoespanyola ja era vista amb la naturalitat amb què acostuma a ser percebuda la cultura pròpia. I aquest fet encara s'havia accentuat molt més a partir del moment en què varen començar a connectar-s'hi quotidianament —als anys seixanta i setanta del segle passat— a través dels aparells de ràdio i televisió que s'havien introduït a les llars. En el moment zero —promulgació de la Constitució i dels estatuts—, el punt de partida era del tot desigual. La cultura castellanoespanyola tenia del tot a favor les inèrcies i els prejudicis —de mentalitat, d'actituds personals, d'hàbits de consum, de mercat cultural, de formació i legitimació escolar, d'adoctrinament— que el seu sistema politicocultural havia anat construint al llarg de dos-cents cinquanta anys i, més intensament, durant les quatre dècades del franquisme. La cultura catalana tenia tan sols la força i el prestigi que li havien donat els seus creadors, l'impuls d'una xarxa d'entitats socialment arrelades que era rica i diversa, les infraestructures que havien creat unes institucions d'autogovern limitat —únicament a Catalunya: la Mancomunitat i la Generalitat republicana, ambdues de curta durada—, i la lleialtat i el suport que una part dels ciutadans li havien donat de manera voluntarista i en circumstàncies no gens favorables.

La desigualtat de partida entre els dos sistemes culturals era evident. També eren diferents les estratègies. L'Estat —vull dir, el conglomerat de lleis, d'institucions, de poders polítics, econòmics, intel·lectuals i mediàtics, amb tots els seus incondicionals col·laboradors ideològics— va entendre que la depuració de les seves complicitats amb el franquisme li exigia haver d'acceptar la implantació de la descentralització autonòmica i el reconeixement de l'oficialitat de les llengües no castelles. En cap cas, però, va tenir la més mínima voluntat de renunciar al model d'estat uninacional de matriu castellana que secularment li era consubstancial. Per això, l'Estat constitucional va tenir, des del primer moment, una política lingüística i cultural que tenia un objectiu irrenunciable ben clar: la llengua i la cultura castellanoespanyoles (considerades, alhora, un instrument, un imaginari, una identitat, un mercat i un element de cohesió) havien de mantenir la seva hegemonia d'estatus i d'ús i consum preferent també en aquells territoris que tenien una llengua i una cultura històriques diferents de la castellana. En coherència amb aquest objectiu, l'Estat va declarar constitucional que estatutàriament també pogués establir-se que era un deure el coneixement de les llengües no castelles dins l'àmbit territorial que els era

propi. Qualsevol mesura que tingués un fort potencial normalitzador, seguidament era neutralitzada amb decisions de l'Estat o amb les actuacions sorolloses dels seus servidors —associatius o mediàtics— enquadrats en un nacionalisme espanyol agressiu i supremacista. La dreta espanyolista en va ser, i n'és, la bandera principal d'aquesta reacció. Tanmateix, no podem ignorar que les llargues majories absolutes de l'esquerra espanyola al Parlament de l'Estat tampoc no varen encaminar-se a fer que la cultura catalana pogués assolir la condició d'hegemònica dins el territori que li és propi. La generalització de les televisions privades —madrilenyes i en castellà— va comportar la minorització de l'audiència televisiva en català. A Catalunya, mentre la competència va ser entre les dues televisions públiques —TVE i TV3—, el percentatge d'espectadors va ser molt favorable a la catalana. El sistema televisiu privat, concebut radialment i amb un menyspreu absolut a la pluralitat lingüística i cultural interna de l'Estat, va ser el recurs de reconquerir per al castellà —amb tots els continguts i tot l'imaginari cultural que transporta— una situació novament hegemònica en els mitjans de comunicació de masses vistos a Catalunya. Igualment, ben aviat es varen generar mobilitzacions ideològiques de rebuig en contra de la incipient normalització del català en determinats àmbits. Amb el beneplàcit dels poders de l'Estat, hi va haver associacions, partits polítics, mitjans de comunicació i intel·lectuals orgànics de l'espanyolisme que iniciaren una croada contra el fet que a Catalunya el català assolís la condició de llengua d'ús preferent i habitual a l'Administració i a l'ensenyament. Al País Valencià, la dreta espanyolista va promoure l'anomenat *blaverisme*: secessionisme lingüístic, aprofitament populista de la ignorància i els prejudicis d'una part de la població, un model de valencià que sobretot pretenia diferenciar-se del català unitari i fer molt complicat l'ús escrit de la llengua, moltes declaracions hipòcrites d'amor al valencià acompanyades de la decisió programada de prescindir del seu ús... A les Balears, la mateixa dreta espanyolista va anar oscil·lant, amb gradacions diferents segons les èpoques, entre la indiferència, l'absentisme i l'animadversió explícita envers aquella llengua i cultura que l'Estatut vigent declara que són les pròpies del territori i que, per aquest motiu, han de ser impulsades i promogudes per les institucions. En diferents períodes, al País Valencià i a les Balears ha succeït un fet que era difícilment imaginable envers l'any 1980: que un parlament i un govern autonòmics prenguessin decisions contràries al foment de l'ús de la llengua i al desenvolupament de la cultura que són les pròpies del país que representen i governen.

Al llarg dels darrers quaranta anys, conflictivitzar els processos de la normalització de l'ús del català i del desenvolupament de la cultura catalana ha estat el gran objectiu del nacionalisme lingüísticocultural espanyol. Hi han participat les institucions de l'Estat, nombrosíssims mitjans de comunicació, partits polítics, entitats socials i un nombre ben significatiu de creadors del discurs ideològic i de l'opinió social. La catalanofòbia, consuetudinària en l'Espanya-nació dels tres darrers segles, encara ha incrementat més el percentatge del seu pes en la composició ideològica, política, actitudinal i psicològica del nacionalisme espanyol. Les

evidències permeten arribar a la conclusió que, en les darreres dècades, la llengua i la cultura catalanes han continuat tenint, i encara tenen, un estat en contra.

Tot i això, en un context com el que hem anat descrivint, la cultura en català i tota la cultura produïda arreu del nostre domini lingüístic han estat capaces de demostrar, en els darrers quaranta anys, una molt considerable creativitat i dinamisme, en tots els àmbits artístics i també en els del coneixement humanístic i científic. Hi ha hagut una gran quantitat de creadors de diferents generacions en actiu, una producció molt diversificada, la coexistència de l'ús dels formats més tradicionals i dels que tecnològicament són més innovadors, una important xarxa d'infraestructures i d'equipaments, un associacionisme molt arrelat, un nombre rellevant de casos d'excel·lència creativa, tant en l'àmbit individual com col·legiat, un procés ascendent d'internacionalització, unes polítiques públiques que a Catalunya han estat prou actives i eficients encara que no ho hagin estat de manera suficient, uns èxits notables d'acceptació social de la cultura expressada en català en alguns àmbits concrets (la ràdio i el teatre, per exemple)... La cultura catalana s'ha desenvolupat oberta i en contacte amb el món, amb la pràctica constant i complementària de les incorporacions selectives i, alhora, aportant a les altres cultures les produccions pròpies de més excel·lència.

A hores d'ara, la cultura catalana viu en la paradoxa de poder mostrar un nombre ben considerable d'indicadors d'èxit i de resultats indiscutiblement positius i, alhora, d'arrossegar una bona càrrega de frustracions, incerteses, anormalitats i impotències. Sense cap pretensió d'exhaustivitat, assenyalem alguns dels forats negres que ara mateix són fàcilment identificables i que són indicatius que el moment cultural present es caracteritza sobretot pels seus clarobscur. Segons el Baròmetre de la comunicació i la cultura, l'any 2011 tan sols el 16,2 % de la població llegia llibres en català. Els lectors catalanoparlants llegien un 50,1 % en català i un 49 % en castellà; els castellanoparlants, un 9,5 % en català i un 89 % en castellà. A més a més, la franja d'edat més lectora en català era a partir dels seixanta-cinc anys. La menys lectora era la dels més joves. Cinc anys més tard, el Gremi de Llibreter de Catalunya va oferir una informació més positiva: el percentatge de lectura en català era d'un 27,4 %. Aquestes dades es produeixen trenta-cinc anys després de l'inici de l'ensenyament del català i en català, i en un context en què el coneixement del català és superior al 90 %. En el terreny de la lectura, la bilingüïtzació dels castellanoparlants és escassament favorable al català, mentre que la dels catalanoparlants es manifesta de manera quasi simètrica. L'audiència televisiva en català els darrers anys és inferior al 20 %. I únicament un 7 % de públic consumeix cinema en català. Totes aquestes dades fan referència a Catalunya, el territori on històricament hi ha hagut més adhesió social a la catalanitat, on durant les darreres dècades s'han fet unes polítiques públiques i privades més favorables a la cultura que s'expressa en català. Les dades equivalents referides al País Valencià i a les Balears són molt més baixes. Aquesta diferència que hi ha entre els tres territoris s'explica per raons històriques que ja es remunten al segle XIX, pel nivell desigual d'adhesió que cada societat ha ma-

nifestat envers la llengua i la cultura pròpies i per les polítiques públiques favorables o no —en aquest segon cas, oscil·lant entre l'absentisme o l'animadversió declarada— de les institucions d'autogovern de cada territori a l'ús de la llengua catalana i al conreu i la difusió de la cultura que s'hi expressa.

És a hores d'ara molt general la sensació que els darrers quaranta anys de règim autonòmic, de lleis de normalització lingüística i de la gestió governamental de la cultura des de les institucions d'autogovern no han donat satisfactòriament els seus fruits en la perspectiva del projecte de normalització lingüística i cultural que havia estat concebut devers l'any 1980. Les febleses de la cultura catalana, en el marc d'unes societats que han experimentat grans transformacions demogràfiques i socioculturals a causa de l'arribada d'un gran contingent de nova població d'origens ben diversos, són complexes i peremptòries. L'oferta del mercat cultural castel·lanoespanyol té una gran força expansiva i, per això, era i continua essent omnipresent dins l'espai cultural català, amb un catàleg de productes molt diversificat i, per tant, amb una gran capacitat d'atreure tots els nínxols de públic; amb el factor afegit que el projecte lingüístic i cultural supremacista de sempre del nacionalisme espanyol continua ben actiu i és promogut des de mitjans polítics i mediàtics molt poderosos. A més, aquest projecte continua comptant amb un públic que pels seus orígens etnoculturals s'hi sent identificat, molt majoritàriament de manera passiva, o que —en el cas dels catalanoparlants— per inèrcia de funcionament o per voluntat ideològica hi acaba confluint. Aquests fets dificulten el creixement i l'increment del consum de la producció cultural en català o de la sorgida als països de llengua catalana.

A més a més, les polítiques públiques dedicades a promoure la cultura han tingut en els darrers quaranta anys una mancança estructural greu: uns pressupostos clarament insuficients. Deixant de banda l'existència o no de voluntat política dels governs de cada moment, és evident que el fet que els diferents països de llengua catalana pateixin un drenatge fiscal altíssim i permanent de part de l'Estat ha repercutit molt negativament sobre les partides dedicades a la cultura, ja que aquesta mai no acostuma a ser considerada políticament i electoralment una prioritat social ni un bé bàsic.

A Catalunya hi ha hagut una obra de govern orientada a la institucionalització i la normalització de la cultura catalana. Tanmateix, a més de no comptar amb els recursos pressupostaris que haurien calgut, podem pensar que les polítiques públiques dedicades a promoure la creació i la difusió de la cultura no han tingut la intensitat que era necessària ni tampoc no se'ls ha atorgat la centralitat i el protagonisme que hauria convingut que tinguessin en la tasca global de la reconstrucció nacional de Catalunya. Al País Valencià i les Balears, les polítiques culturals públiques dedicades a la cultura han estat discontinües, conceptualment erràtiques, d'execució feble i, en ocasions, desarrelades i sumptuàries (al País Valencià). Amb la particularitat afegida que quan la dreta espanyolista ha tingut el govern la seva actuació ha oscil·lat —incomplint els deures que els marcava l'Estatut i la Llei de normalització lingüística— entre l'absentisme i l'hostili-

tat oberta envers la llengua i la cultura que eren les pròpies del territori i que, per això, haurien hagut de defensar i promoure. Així mateix, cal tenir present que arreu del domini lingüístic, i més enllà de les polítiques públiques, de les seves intencions i de la seva eficàcia, hi ha hagut una societat civil, uns creadors i unes entitats i empreses culturals privades que han anat fent el seu camí, amb una productivitat considerable i amb uns resultats qualitativament desiguals però en general ben estimables. Tot aquest món cultural civil, fàcilment podria haver aconseguit uns fruits molt més positius si hagués comptat amb un suport més gran de les administracions públiques i amb una adhesió més activa de la seva societat.

A hores d'ara ens trobem en un moment de replantejament del sistema polític que ha estat vigent durant les darreres quatre dècades. L'experiència i el balanç del cicle autonòmic el fa inevitable i necessari. A Catalunya és l'hora de l'exercici del dret democràtic a decidir la creació o no d'un estat propi. Al País Valencià i a les Illes Balears, la de la regeneració democràtica i la d'uns governs —de continuïtat precària— que són lleials a la identitat del país. És el moment de redefinir amb claredat el full de ruta i els objectius prioritaris futurs de la cultura catalana. La precarietat i la subalternitat que caracteritzen la seva situació actual, de cap de les maneres no poden ser assumides políticament i socialment com a inevitables o, encara pitjor, com a prou acceptables. L'autocomplaença seria un anestèsic suïcida. Contràriament, l'anàlisi crítica permanent de l'estat de la nostra cultura és un requisit necessari per a afrontar els difícils reptes del seu futur. El primer de tots: garantir-ne la sostenibilitat a llarg termini. Això exigeix que sigui possible el seu desenvolupament en plenitud; una plenitud de creativitat, d'impuls institucional, d'iniciativa social i empresarial, d'acceptació i d'implicació activa de la gran majoria de la gent. I això hauria de succeir arreu del domini lingüístic, encara que sigui diferent l'estatus polític de cada territori i encara que socialment siguin desiguals els ritmes del procés. L'objectiu polític que han de plantejar-se les institucions públiques i la societat és aconseguir que la cultura catalana, i també tota la que es produeix dins el seu àmbit en qualsevol altra llengua, assolixin una situació d'hegemonia dins el seu territori històric. Cal propugnar i fer viable la seva centralitat, la seva condició d'eix vertebrador i cohesionador de la societat, la seva funció d'identificador d'una comunitat mediterrània concreta entremig de la diversitat cultural del món. Per a aconseguir aquesta situació, cal combinar un impuls institucional molt potent —un discurs ideològic que prioritzi la cultura, uns pressupostos del tot suficients, unes actuacions legislatives i governamentals enèrgiques— amb el fet que la gran majoria de la societat tingui una actitud clarament favorable al desenvolupament de la cultura catalana. Cal apel·lar a la responsabilitat dels ciutadans, els quals, amb les seves decisions, afavoreixen o no que l'oferta cultural en català tingui viabilitat econòmica i, com a conseqüència, faci possible la consolidació de les empreses culturals i la professionalització dels agents —individuals o col·legiats, creadors o transmissors— que la produeixen. L'impuls institucional i pressupostari sense

acomplexaments, l'eficiència i la competitivitat de la xarxa empresarial o associativa, la disponibilitat de tot el ventall de recursos de producció i de difusió que són propis de la civilització tecnològica actual i la lleialtat diligent dels ciutadans són els quatre pilars que poden permetre l'existència d'una cultura catalana hegemònica, completa —amb capacitat de satisfer totes les demandes— i sostenible en el temps. Una cultura catalana que ha de ser en ella mateixa internament diversa —per la ideologia, pels formats i els recursos tecnològics emprats, per la prioritització d'uns públics o altres, per la visió del món que transmeti, per la posició que adopti en la dialèctica entre el que és establert i el que és innovador— i que, a la vegada, ha de ser el gran contenidor dins el qual ha de poder desenvolupar-se la diversitat cultural que és ben present a les terres de llengua catalana a partir de l'existència dels grups culturals que en diferents èpoques, molt especialment els darrers vint anys, s'hi han establert, als territoris del català. A partir d'una concepció del fet cultural basada en la interculturalitat ha de ser plenament compatible la consideració de la cultura catalana com una cultura nacional europea —i per això hegemònica, vertebradora, identificativa i lloc públic de trobada de la totalitat de la població— amb el reconeixement polític de les manifestacions creatives i associatives dels diferents grups culturals que són presents dins els nostres països.

46

El fet que la cultura catalana estigui fragmentada en la seva gestió politico-administrativa no hauria de ser un obstacle perquè deixés de ser concebuda i considerada com un conjunt unitari, amb tan sols els habituals trets particulars que internament caracteritzen totes les cultures. Cada una de les parts ha de tenir plena consciència que mancomunadament pot ser més forta, més completa i més capaç d'assolir un desenvolupament en plenitud. Caldria que les societats i les institucions públiques del País Valencià i de les Balears, a més de dur a terme una reconstrucció cultural interna de gran abast a partir de la seva pròpia iniciativa cívica i política, s'adonessin que sobretot és sobre la base del funcionament dels països de llengua catalana com a nació cultural que podran disposar d'un mercat-públic més ampli i, per tant, podran fer més rendibles, culturalment i econòmicament, els seus productes, amb la derivació consegüent d'una major viabilitat de professionalització dels diferents agents —individuals o col·legiats— que hi intervenen. L'espai cultural comú que històricament i objectivament formen els països de llengua catalana, d'una vegada per totes, hauria de convertir-se en una realitat. Per les circumstàncies polítiques i culturals que caracteritzen el País Valencià i les Balears és previsible que en determinats períodes els seus governs siguin hostils novament a la llengua i la cultura que els són pròpies. En aquestes situacions serà molt important que hi hagi una xarxa civil organitzada que compensi l'absentisme de les institucions públiques valencianes i balears i que operativament les substitueixi. L'actitud que adopti el Govern de Catalunya serà del tot determinant a l'hora de fer viable o no el funcionament dels països de llengua catalana com una nació cultural de veritat. La primera premissa que Catalunya hauria d'assumir és que l'oferta cultural destinada a la seva població

podrà ser més rica i més diversa si acull els productes més rellevants sorgits a les terres valencianes i balears. També hauria de prendre una gran decisió: considerar que té el deure de promoure tota la cultura en català sigui quina sigui l'àrea politicoadministrativa de la seva procedència. Finalment, cal que faciliti que la producció cultural feta a Catalunya arribi amb facilitat als valencians i als balears, ja que tan sols d'aquesta manera serà possible que disposin d'una oferta cultural suficientment àmplia, diversificada i de qualitat en llengua catalana. L'objectiu ha de ser fer possible que els fluxos culturals d'interrelació i d'intercanvi —dels nòduls principals a les perifèries, i a la inversa, i des de qualsevol punt de la xarxa a qualsevol altre— siguin fluids i intensos. Aquestes relacions, en tots els casos, s'han de fonamentar en els principis de la cooperació entre iguals, la reciprocitat i el benefici mutu.